

Lenkiškų kapinių ir antkapių užsienyje inventorizavimo vadovas

Anna Sylwia Czyż
Bartłomiej Gutowski

Lenkiškų kapinių
ir antkapių užsienyje
inventorizavimo vadovas

Lenkiškų kapinių ir antkapių užsienyje inventorizavimo vadovas

Anna Sylwia Czyż
Bartłomiej Gutowski

Turinys

	Išsaugoti atmintį	3
	Ižanga	9
1 DALIS	Antkapinių paminklų aprašymas ir tipologija	14
	1. Bendrosios aprašymo principai	17
	2. Antkapių rūšys, jų viršūnių, cokolių ir pamatų tipai bei dekoratyviniai elementai	23
	2.1. Kryžius	24
	2.2. Obeliskas arba piramidė	29
	2.3. Kolona	30
	2.4. Urna	31
	2.5. Figūra	31
	2.6. Stela ar akmuo kaip antkapio rūšis	39
	2.7. Sarkofagas ar akmeninis karstas	40
	2.8. Edikula	40
	2.9. Cipas	41
	2.10. Koplytėlė	41
	2.11. Eksedra	42
	2.12. Altoriaus formos antkapis	43
	2.13. Antkapinė plokštė	43
	2.14. Cokolis, pamatas ir apvadas – atskiras cokolis kaip antkapio rūšis	45
	2.15. Plokštelės ir lentelės	46
	2.16. Tvorelės	47
	3. Antkapinių statinių rūšys	49
	4. Kapų ir kapinių koplyčios, mauzoliejai, epitafijos	52
	4.1. Epitafija	52
	5. Kiti kapinių objektai	54
	6. Medžiaga	56
	6.1. Natūralus akmuo	58
	6.1.1. Magminės uolienos	58

6.1.2. Nuosėdinės uolienos	62
6.1.3. Metamorfinės uolienos (pakitusios)	64
6.2. Dirbtinis akmuo	68
6.3. Metalų lydiniai	71
6.3.1. Ketūs	71
6.3.2. Kaltinė geležis	72
6.3.3. Alavas ir cinkas	73
6.3.4. Vario lydiniai – žalvaris, spizas ir bronzos	73
6.3.5. Švinas	74

Lentelė	76
---------	----

2 DALIS	Geroji praktika	121
1.	Kas galima, o ko ne	123
2.	Darbo apimtis	127
3.	Kaip randame kapines?	130
4.	Darbo eiga	132
5.	Apskaitos kortelių rūšys ir pildymas	136
5.1.	Kilnojamojo paminklo apskaitos kortelė	136
5.2.	Nekilnojamojo paminklo apskaitos kortelė	142
5.3.	Kapinių kortelė	143
6.	Dokumentinė fotografija	146
7.	Kapinių planas	155
8.	Architektūros objektų planas ir aprašas	174
9.	Ką daryti baigus dokumentaciją?	181
10.	Polonikų katalogas	182

Bibliografija	185
---------------	-----

Priedas	
Savanorystė ir pavyzdinės dokumentų formos	191

Indeksas	205
----------	-----

Išsaugoti atmintį

Kas yra kapinės? „*Kapinės* [lot. coemeterium; gr. *koimētērion* – atilsio vieta]: plotas, paprastai aptvertas, kur kapuose laidojami mirusieji arba saugomi pelenai po kremacijos“ (PWN enciklopedija) – šio trumpo apibrėžimo autorius nemini kitų kapinių funkcijų, išskyrus praktinę. Geriau pacituokime Jaceką Kolbuszewskį, garsų lenkų filologą, folkloristą ir buvusių Respublikos kraštų istorijos tyrinėtoją, nekropolis laikantį „turinio gausiu kultūros tekstu, leidžiančiu geriau suprasti vykstančius civilizacinius procesus, epochų sluoksniavimąsi ir kaitą visuomenės sąmonėje“.

Kapinės rodo tam tikroje bendruomenėje vyraujančius paprotinius ir religinius ryšius. Labai gerai tai atspindi antkapiniai paminklai, ypač ant jų esančios epitafijos ir simboliai. Prisimenant prancūzų istoriko Philippo Ariès'o žodžius, „dėl savo topografijos kapinės yra visos visuomenės atspindys – taip, kaip žemėlapis yra teritorijos arba kraštovaizdžio atspindys. Galiausiai kapinės yra dailių menų muziejus“.

Nuo ankstyvųjų viduramžių šventovėse būdavo laidojami valdovai ir jų šeimos nariai, garbūs pasauliečiai ir dvasininkai, turtingi ar nusipelnę miestiečiai, fundatoriai ir mecenatai; šventoriuose ir aplink bažnyčias laidoti kiti mirusieji. Bažnyčių kapinių dažnai būdavo neįmanoma praplėsti, todėl tapo būtina ekshumuoti žmonių palaikus. Kaulai būdavo perkelti į osuarijus, o šiems persipildžius – į kapų duobes.

Baigiantis XVIII amžiui laidojimas bažnyčių požemiuose ir prie bažnyčių esančiose kapinėse ėmė kelti vis didesnių abejonių, bet šimtmečius gyvuojantis paprotys laidoti mirusiuosius šventovėse arba šalia jų buvo giliai įsišaknijęs visuomenės sąmonėje. Nekropoliai buvo artimai susiję su išpažįstama religija, o pašventintos kapinės tapdavo šventa vieta. Žmonės nenorėjo būti palaidoti teritorijoje, jiems atrodžiusioje nešventa. Svarbu buvo ir tai, kad seniau tik kai kurie gyventojai būdavo laidojami už gyvenvietės ribų. Taip nutikdavo, pavyzdžiui, laidojant kitatikius ar ieškant vietos žydų kapinėms. Už miesto būdavo

laidojami žmonės, netekę teisės į bažnytines laidotuves, baiminantis išplisiant užkratą ten būdavo steigiamos epidemijos aukų kapinės. Taigi laidojimas už miesto ribų esančiose kapinėse iš pradžių buvo laikomas socialinės degradacijos forma.

Užmiesčio kapinių atsiradimas sutapo su Respublikos nuosmukio laikais. Pirmieji teisės aktai apie kapines buvo išleisti jau padalijimų metais – 1773 metų Prūsijos imperatoriaus Frydricho II dekretas, 1817 metų kovo 13 dienos caro Aleksandro I dekretas bei 1784 metų rugpjūčio 23 dienos imperatoriaus Juozapo rūmų dekretas. Įstatymdaviai reikalavo kapines steigti toliau nuo žmonių gyvenviečių, sausose, potvynių nesemiamose vietose. Kapinių steigimą už miestų ribų lėmė ne tik higienos sumetimai, bet ir noras įamžinti artimųjų palaidojimo vietą, atminties apie juos puoselėjimas – stingant vietos bažnyčių kriptose ir kapinėse tai darėsi vis sunkiau. Tuo metu buvo likviduota daug miesto kapinių, mirusiųjų palaikai perlaidoti į bendrus kapus naujuose užmiesčio nekropoliuose ar, jei kas turėjo tam lėšų, į individualius kapus.

Naujieji nekropoliai leido simboliškai susitikti gyviesiems ir mirusiesiems, buvo palankūs apmąstymams ir privačiai maldai, o lapkričio 2 dieną švenčiamos Vėlinės – Mirusiųjų diena – kaip rašo jau minėtas Jacekas Kolbuszewskis, „buvo švenčiamos kaip didelė visuotinė šeimos šventė. Pakaktų tuo metu atsidurti lenkų kapinėse, kad suprastum, kokia gili prasmė slypi žodžiuose, jog tėvynė – tai žemė ir kapai“.

Kapinių, ypač didžiųjų miestų, erdvėje būdavo išskiriama itin prestižinė vieta – nusipelnusiųjų alėjos, dvasininkų ir karių kapavietės. Būdavo išskiriama speciali vieta, sakykime, vaikams ar neturtingiems gyventojams. Turėjo reikšmės ir naujų kapinių kaip parkų bei sodų kompleksų planavimas – šventyklos, laidojimo koplyčios, kolumbariumo vieta, takelių išdėstymas, simbolinę reikšmę turinčių augalų parinkimas, varpinės, tvoros ar vartų, dažnai su atitinkama inskripcija ar fundatoriaus pavarde, išvaizda reiškė simbolinį perėjimą iš gyvųjų į mirusiųjų pasaulį. Šiandien nekropolių dydis ir antkapių meninis lygis gali papasakoti ne tik apie vietinės bendruomenės turtą, tuo laiku populiarius mirusiųjų įamžinimo būdus ar vietines tradicijas, bet ir apie akmenskaldžių, stalių dirbtuves, liejyklas, kurių dirbiniai buvo statomi kapinėse. Didelį sepulkralinio meno raidos šuolį į Europą atnešė XIX amžius. Kritusiųjų kovos lauke kultas, savotiška patriotizmo išraiška, taip pat atsispindėjo statant paminklus ir įrengiant laidojimo vietas, tapusias ilgalaičiu tautinių sukilimų ir karų liudijimu. Būdavo įamžinami tiek jų dalyviai žinomomis pavardėmis, tiek ir neatpažinti tieji, atgulę po inskripcijomis „NN, Nežinomas kareivis, Nežinomas gynėjas“. Karių kapinės ir genocido aukų kapinaitės tapo skaudžiu XX amžiaus didžiųjų batalijų hekatombos ir totalitarinių sistemų nusikalstamos veiklos priminimu.

Dėl po II pasaulinio karo pakitusių sienų, su tuo susijusios gyventojų migracijos ir perkėlimų daug civilių ir karių kapinių liko be nuolatinės priežiūros. Už Lenkijos sienų atsidūrė rytinių daugiatautės ir daugiakultūrės Respublikos

žemių nekropoliai. Lenkų kapinės ir kapai išsibarstę visuose žemynuose, o jų istorija susijusi su abiejų Didžiųjų emigracijų – devynioliktojo amžiaus ir „pajaltinės“ – laikais, lenkų migracijomis šalių užpuolikių teritorijoje per abu pasaulinius karus, Lenkijos piliečių deportacijomis į Sovietų Sąjungos gilumą...

Laikas parodė, kad net patys gražiausi buvusių rytinių žemių nekropoliai, pilni didelės istorinės ir meninės vertės paminklų, tapo beširdės naujosios valdžios politikos aukomis. Pradėti trinti saitai tarp praeities ir dabarties. Tai, kad neliko kapinių globėjų – šie žuvo arba buvo išvyti, abejingas ar net priešiškas vietinių gyventojų požiūris į lenkų etnosio buvimo pėdsakus lėmė, kad nekropoliai tapo taip vadinamu „nepageidaujamu paveldu“, atmetamu ar tiesiog užmirštu. Kaip teisingai pastebėjo Jacekas Purchla, „šiandien ypatinga kategorija, ypač Vidurio ir Rytų Europoje, kur politinės sienos kito gerokai sparčiau už kultūrines, yra išpaveldintųjų paveldas ir paveldas be paveldėtojų, XX amžiaus tragedijų – Holokausto ir etninių valymų – produktas“; tiesa, kaip pavyzdį jis pateikė ne rytinių teritorijų, o Vroclavo, kuriame po karo pasikeitė visi gyventojai, vokiečių paveldą.

Iki 1989 metų, kai Vidurio ir Rytų Europoje prasidėjo politinių permainų procesas, galimybės tyrinėti I ir II Respublikos kultūrinį paveldą už rytinių sienų buvo labai ribotos. Iki išyrant Sovietų Sąjungai buvo labai sunku ar neįmanoma pasiekti už dabartinės Lenkijos sienų esančias vietas, objektus, bibliotekas bei archyvus. Su permainomis atėjo laikas ir sisteminiams tyrimams dabartinės Ukrainos, Lietuvos, Baltarusios ir Latvijos teritorijose, kurių ėmėsi daug Lenkijos mokslo įstaigų. 1991 metais pradėti tyrimai, kurių rezultatai ir dabar publikuojami detalaus paminklų inventorizavimo leidiniuose. Nuo 1993 metų leidžiama knygų serija „Buvusių rytinių Respublikos teritorijų sakraliojo meno istorijos medžiaga“ (*Materiały do Dziejów Sztuki Sakralnej na Ziemiach Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej*, redaktorius Janas K. Ostrowskis, leidėjas – Krokuvos tarptautinis kultūros centras), joje skelbiami lenkų meno istorijos institutų mokslininkų bei studentų darbai, grąžinantys atmintį apie tūkstančius paminklų, daugelis kurių pirmą kartą ištirti moksliniais metodais. Apie sepulkralinį meną „Medžiagoje“ užsimenama tik tais atvejais, kai... paminklai esti bažnyčių viduje ar teritorijoje.

Kartu atsirado galimybė geriau apsaugoti istorinius paminklus ir atminties vietas, esančias I ir II Respublikų valstybėse įpėdinėse. Netrukus Lenkijos valstybės fondų, nevalstybinių institucijų ir bažnyčios struktūrų įsitraukimo dėka imta konservuoti ir restauruoti daug vertingų paminklų, taip pat ir sepulkralinių. Vienas didžiausių tokių projektų yra nuo 2008 metų sistemingai atliekama antkapių konservacija Lvivo Lyčiakivo kapinėse, finansuojama Lenkijos kultūros ministerijos, o nuo 2018 metų – dar ir Nacionalinio lenkų kultūros paveldo užsienyje instituto POLONIKA. Institutas apsiėmė renovuoti didžiausias šių kapinių laidojimo koplyčias, darbus pradėjo nuo Krzyżanowskių koplyčios ir Barczewskių mauzoliejais.

Nuo XX amžiaus devintojo dešimtmečio inventORIZAVIMO darbai apėmė ir užsienyje esančias lenkiškas kapines bei kapavietes. Tam daug nusipelnė Kultūros ministerija, finansavusi kapinių ir sepulkralinių paminklų inventORIZAVIMO bei konservavimo darbus. Pirmiausia darbo imtasi buvusių rytinių Respublikos teritorijų nekropoliuose. Buvo bendradarbiaujama su istorikais, meno istorikais, paminklų restauratoriais, aukštosiomis mokyklomis ir nevyriausybinėmis organizacijomis.

Kartu vyko mokslo tyrimų projektai, pasibaigę publikacijomis su duomenų bazėmis, inventORIZACIJŲ žemėlapiais su aprašais, nuotraukomis bei informacija apie objektų būklę, buvo inicijuojama bendruomenių veikla, ypač po karo į dabartinės Lenkijos teritoriją perkeltų gyventojų bendruomenėse. Atsirado daug gyventojų iniciatyvų išsaugoti atmintį apie žmones, kurių kapai liko užsienyje ir, stokojami priežiūros, nyko ar visai dingo. Tokiu būdu nevyriausybinių organizacijų ir privatūs asmenys surinko daug informacijos apie lenkiškus kapus ir kapines, rado pamirštas laidojimo vietas bei sunaikintų, o dažnai ir išniekintų kapų pėdsakus, sudarinėjo palaidotųjų sąrašus, ėmėsi tvarkymo, inventORIZAVIMO ir gelbėjimo darbų, deja, ne visada profesionalių.

Didžiausio masto pasiekė daug metų tęsiama Žemutinės Silezijos akcija „Apsaugok nuo užmaršties protėvio kapą“, kurioje daugiausia dalyvauja jauni savanoriai – mokiniai ir studentai. Tokia veikla metai iš metų tampa vis profesionalesnė, mat akcijos organizatoriai skiria daug dėmesio savanoriams mokytį, ir šie, vadovaujami ekspertų, gauna informacijos, kaip teisingai atlikti senųjų kapinių tvarkymo darbus, kad nebūtų pažeista istorinė medžiaga, gilina žinias apie sepulkralinių objektų inventORIZAVIMĄ, sužino, kokius konservavimo profilaktikos darbus gali atlikti neprofesionalai. Reikėtų pabrėžti, kad tokių akcijų dėka daug kapinių įgijo globėjus, sistemingai besirūpinančius jų būkle. Dėl šios veiklos iki tol abejingi gyventojai ir savivalda imasi rūpintis pamirštais nekropoliais, traktuoja juos kaip bendrą kultūros paveldą. Nuo 2019 metų radosi dar viena galimybė finansiškai remti tokias iniciatyvas. POLONIKOS institutas pradėjo specialią dotavimo programą „Savanorystė“, kurios dėka tapo įmanoma pritraukti lėšų savanoriams mokytį ir rengti jų išvykas.

Mūsų žinios apie užsienyje esančių nekropolių skaičių, būklę, antkapių meninę ir istorinę vertę nuolat didėja. Vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad buvusioje Respublikos teritorijoje kapinės ir kapavietės, likusios be nuolatinio dėmesio, ir toliau negrįžtamai nyksta. To priežastis – žmonės, natūralūs veiksniai, o ypač – bėgantis laikas. Deja, nekropoliai traukia nusikaltėlius, vagiančius antkapių skulptūrines detales ir metalines dalis, lendančius į kriptas ieškoti vertingų radinių ir išniekinančius žmonių palaikus. Daugybėje kapinių metų metus dingdavo vertingiausios plokštės ir akmenys, vėliau jie buvo panaudoti dar kartą, sakykime, vietinių akmentašių. Dažnai kapai būdavo naikinami dėl priešiško mo seniesiems gyventojams, kartais – iš chuliganiškų paskatų. Dingus kapinių

tvorai ir vis vešlesnei augmenijai praryjant kapus, riba tarp *sacrum* ir *profanum* nusitrina. Apleistų kapinių vaizdas – ištis skausminga patirtis.

Kita vertus, užmirštų nekropolių naikinimo, plėšimo ir likvidavimo problema aktuali ir Lenkijoje. Pavyzdys yra daugybės apleistų žydų, vokiečių, lemkų ir boikų kapinių likimas... Laimei, vis daugiau supratimo sulaukia idėja gelbėti šiuos nekropolius. Išsaugoti senesnių kapų, netekusių saugotinių elementų, neglobojamų valstybės ar restauravimo tarnybų, nepadeda ir įstatymai, daugumoje šalių leidžiantys likviduoti neprižiūrimas laidojimo vietas, už kurias jau nebemokami mokesčiai.

Visų užsienyje esančių kapų ir nekropolių neišsaugosime, bet dokumentuodami galime išsaugoti atmintį apie senuosius rytinių kraštų gyventojus bei tuos lenkus, kurie apsisprendė arba buvo priversti emigruoti. Reikia įsisąmoninti, kaip svarbu ir skubu imtis sistemingų šaltinių tyrimų, inventorizavimo, fotodokumentavimo ir publikavimo darbų. Darbas vietoje yra šios veiklos pamatas, o jo rezultatai gali tapti tolesnio domėjimosi išeities tašku. Verta stengtis, kad betarpiškas sepulkralinių objektų tyrimas ir aprašymas vyktų standartizuotu būdu, naudojantis specialistų parengtais patarimais. Turint standartizuotus inventorizavimo žemėlapius lengviau kurti duomenų bazes, o ateityje – ir viešai prieinamų dokumentų saugyklas.

Ugdant žmonių, atliekančių šiuos tyrimus moksliniais sumetimais ar tiesiog vedamų širdies ir noro pažinti protėvių istoriją, Respublikos praeitį ir dedančių pastangas išsaugoti senuosius nekropolius, dalykinę kompetenciją pasitarnaus POLONIKOS instituto išleistas „Lenkiškų kapinių ir antkapių užsienyje inventorizavimo vadovas“ (*Podręcznik do inwentaryzacji polskich cmentarzy i nagrobków poza granicami kraju*). Jo autoriai yra prof. habil. dr. Anna Sylwia Czyż (UKSW, VDU Vytauto Kavolio transdisciplininių tyrimų institutas) ir dr. Bartłomiejus Gutowski iš Kardinolo Stefano Wyszyńskiego universiteto – meno istorikai, daug metų dokumentuojantys kapines Rytuose. Be kitų, jie abu vadovavo tarptautinei mokslinių tyrimų dotacijai „Vilniaus Rasų kapinės. Inventoriniai, istoriniai ir kalbotyros tyrimai“ (Badania inwentaryzacyjne, historyczne i językoznawcze), pasibaigusiam leidiniu bei vieša internetine gausaus antkapių ir pavardžių katalogo versija. Kartu su studentais jie jau daug metų keliauja po Ukrainą, dokumentuodami lenkiškas Podolės kapines ir kapus, šių tyrimų išdava yra vis nauji sistemingai leidžiami ir internete publikuojami katalogai. Jų sudarytas *Vadovas, kurį atiduodame į skaitytojo rankas, gausus iliustruojamosios medžiagos. Jis neabejotinai pravers inventorizuojant senąsias kapines – apsaugos ir gelbėjimo reikalingus praeities paminklus.*

DOROTA JANISZEWSKA-JAKUBIAK
INSTITUTO POLONIKA DIREKTORĖ

Ižanga

Rūpinimosi lenkų kapais, išsibarsčiusiais bemaž visame pasaulyje, istorija ir už šalies sienų palaidotų lenkų amžinojo poilsio vietų dokumentavimas šaknimis siekia devynioliktą amžių¹. Tačiau dėl politinės padėties ir ribotų finansinių bei organizacinių galimybių tikri šios srities darbai pradėti tik po 1989 metų, prasidėjus politinėms permainoms Vidurio ir Rytų Europoje². Ši veikla daugiausiai susijusi su kapinių buvusios Respublikos teritorijose inventorizavimu ir tvarkymu. Tuo užsiima įvairios mokslo institucijos, draugijos ir fondai, taip pat ir privatūs asmenys. Nuo 1998 metų už šalies sienų esančios lenkiškos kultūros dokumentavimas tapo Varšuvos kardinolo Stefano Wyszyńskiego universiteto Meno istorijos mokslininkų, studentų ir absolventų domėjimosi objektu³. Pirmiausia jis apėmė inventorizavimo darbus Podolės ir Ternopylio, Kyjivo sričių Ukrainoje nekropoliuose bei Vilniaus Rusų kapinėse⁴. Vėlesniais metais darbai tęsėsi Rygos (Latvijoje) ir čekų Cešyno Silezijos kapinėse. Pirmoji istorinių kapinių inventorizacijos patirtis, vadovėlių apie ją nebuvimas ir ypač poreikis turėti aiškias koplyčių bei antkapių tipologizavimo bei standartizuoto aprašymo

¹ Anksčiausias darbas, susijęs su kapinių už šalies sienų dokumentavimu, buvo Eustachijaus Marylskio „Lenkų kapai ir antkapiai užsienio kapinėse“ („Pomniki i mogiły Polaków na cmentarzach zagranicznych“, Varšuva, 1860). Antrasis darbas – Anato Gillerio apie lenkų kapus Irkucke – pasirodė 1864 m. 1884 metais Paryžiuje buvo suburta Lenkų kapų komisija, kurios dėmesį pirmiausiai patraukė 1830–1831 metų sukilėlių kapai. Šią užduotį iki šiol tęsia Lenkų istorinių kapų ir paminklų globos draugija Prancūzijoje. Žr. Gutowski.

² Betliejus 2012.

³ Iš pradžių šie darbai buvo atliekami suderinus su „Lenkų bendrijos“ draugija (Wspólnota Polska) bei Kultūros bei tautinio paveldo ministerija, o šiais laikais – ir padedant POLONIKOS institutui.

⁴ Czyż, Gutowski 2008b; Czyż, Gutowski 2009; Czyż, Gutowski 2013; Czyż, Gutowski 2019.

taisykles lėmė nedidelės knygos „Kresų nekropoliai. Gairės buvusių rytinių pakraščių istorinių kapinių inventorizuotojams“ (*Nekropolie kresowe. Skrypt dla inwentaryzatorów zabytkowych cmentarzy dawnych Kresów Wschodnich*) išleidimą 2008 metais⁵.

Patirtis, įgyta per daug metų darbo kapinėse, ir ne tik Lietuvos, Čekijos, Latvijos ar Ukrainos⁶, bei niekur nedingęs poreikis suvienodinti skirtingų institucijų veiklos rezultatus mus įkvėpė parengti naują istorinių kapinių inventorizavimo vadovą. Mūsų tikslas buvo kuo aiškesnis dokumentas, geriau parinktos nuotraukos bei įtrauktos į tipologiją naujos, anksčiau neminės antkapių formos. Šios gairės, paremtos specifine sepulkralinio meno terminologija, pateiks schemas, padėsiančias aprašyti antkapius ir koplyčias tiek iš provincialių, tiek ir iš didelių meniškų senosios Respublikos rytinių regionų kapinių, kiek įmanoma nusakant tipiškas ar netipiškas formas. Jos pravers ir dirbant kitose pasaulio vietose.

Sukurti standartizuotą kapinių meno aprašymo formą yra nemenkas iššūkis, mat inventorizaciją atlieka skirtingos mokslo įstaigos ar privatūs asmenys, jie veikia savarankiškai, kartais bendradarbiauja su atitinkamomis draugijomis ar fondais⁷. Aprašymų ar pačios inventorizacijos supratimo skirtumai pirmiausiai susiję su tuo, kad inventorizacija ne visada yra sisteminga ir ne visada atliekama meno istorikų. Taigi turėjome sunkią užduotį sukurti, remdamiesi jau turimais tyrimais, bendrą su jais sistemą, leidžiančią aprašyti specifines sepulkralinio meno formas.

Tradicija vartoti terminus, leidžiančius preciziškai aprašyti antkapių meno kūrinius, prasidėjo 1989 metais Varšuvos kardinolo Stefano Wyszyńskiego universitete (tuomet KTA – Katalikiškojoje teologijos akademijoje), Zbigniewui

⁵ Czyż, Gutowski 2008a.

⁶ Publikacijos autoriai kartu su Katarzyna Chrudzimska-Uhera ir Norbertu Piwoarczyku atliko pirmąją žvalgybą lenkų kapinėse Čikagoje, Detroite ir Milvokyje, medžiaga buvo surinkta vykdant dokumentavimo projektą „Lenkų katedros“ (Polish Cathedrals), kuriam vadovavo prof. Jacekas Gołębiowski iš Liublino Jono Pauliaus II katalikiškojo universiteto.

⁷ Be kitų: Skowronek 1986; Lenkų kapų Paryžiuje inskripcijos 1986–1994; Śladecki 1993; Brykowski, Czerniawska, Jaroszewicz 1996; Hauser 1998; Rudkowski 1999; Marcisz, Rudka 1999; Biernat, Górzyński 1999; Bajsarowicz, Morawiecki 1999–2004; Lewkowska, Lewkowski, Walczak 2000; Roguski 2000; Grodziska 2001; Drelicharz 2004; Grodziska 2004; Hauser 2006; Grodziska 2007; Lewkowska, Lewkowski, Walczak 2007; Lewkowska, Lewkowski, Walczak 2008; Dacka-Górzyńska, Górzyński, Ugniewski 2008; Pałasz-Rutkowska 2010; Skrzypczak, Skrzypczak 2010; Dacka-Górzyńska, Górzyński 2012; Chytry 2013; Skłodowski 2013; Zaworonko-Olejniczak, Szkopek, 2016; Kukia 2015; Patlewicz, Tomczyk 2017; Chudzio, Solarz 2020; Biernat, Górzyński 2021. Galima prisiminti ir atskirų žmonių atliktus darbus, tarp kitų, Urszulos Olbromskos ar tokių organizacijų, kaip Kultūros paveldo fondas, Armenų fondas, Vincyos lenkų krikščionių demokratų sąjunga bei daug kitų.

Baniai ir Andrzejui K. Olszewskiui išleidus gaires „Antkapių klasifikacija ir tipologija“ (*Klasyfikacja i typologia nagrobków*)⁸. Jomis buvo naudojamosi inventorizuojant Varšuvos Povonzkų kapines. Šių mokslininkų nubrėžti rėmai tapo mūsų tipologizavimo ir terminologijos ieškojimų pagrindu, taip pat svarbūs buvo Andrzejaus Basisto, Andrzejaus Nowakowskio, Paweło Pencakowskio, Jano Schuberto ir Zdzisławos Tołłoczko straipsniai „Kapinių koplyčių analizė ir sistematika“ (*Analiza i systematyka architektury grobów cmentarnych*)⁹ bei „Krokuvos Rakovickio kapinių architektūra“ (*Architektura grobów cmentarza Rakowickiego w Krakowie*)¹⁰. Taip pat naudojomes antrojo leidimo „Dailės terminų žodynu“ (*Słownik terminologiczny sztuk pięknych*)¹¹ bei kilnojamųjų vertybių, architektūros ir kapinių vertybių apskaitos instrukcija, pateikiama Nacionalinio paveldo instituto interneto puslapyje¹². Panašūs žydų kapinių tyrimai buvo atliekami Liublino mokslo centre.¹³ Karolina Grodziska 2011 metais parašė tekstą apie kapinių dokumentavimo problemas¹⁴. Galiausiai šie klausimai buvo keliami įvairiose užsienio publikacijose.¹⁵

Suprantama, minėtos publikacijos nebuvo pirmieji mokslo darbai, bandę tirti specifines kapinių inventorizavimo problemas. Pirmuosius šios srities darbus XX amžiaus VIII ir IX dešimtmety atliko Kultūros ir meno ministerija, kai tuometė Muziejų ir paminklų apsaugos valdyba bandė nustatyti nekropolių priežiūros rėmus, pirmiausia sutvarkyti apskaitą, kitaip sakant, sukurti kapinių žemėlapi, bet taip pat ir apibrėžti restauravimo gaires bei administravimo standartus. Šios veiklos išdava buvo šiandien sunkiai gaunama, trimis tomais išspausdinta konferencijos medžiaga, išleista Kultūros bei meno ministerijos, PAX draugijos bei „Jungtinės ūkinės bendrijos“ (Zjednoczone Zespoły Gospodarcze)¹⁶.

⁸ Bania, Olszewski 1989.

⁹ Basista, Nowakowski, Pencakowski, Schubert, Tołłoczko 1986.

¹⁰ Basista, Nowakowski, Pencakowski, Schubert, Tołłoczko 1987. Tipologizuoti antkapinius statinius bei koplyčias taip pat bandė: Dominikowski 2014, p. 87–94 ir Wiraszka 2018.

¹¹ Słownik 1997.

¹² Maczubski 1989; https://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Badania_i_dokumentacja/zabytki-nieruchome/instrukcje-wytyczne-zalecenia.

¹³ Klimowicz, Sygowski, Tarajko, Trzciński 2018.

¹⁴ Grodziska 2011.

¹⁵ Jie šiek tiek skiriasi nuo šios publikacijos, nes yra greičiau bandymai tipologizuoti objektus ir aprašyti jų simboliką, pvz., Keister 2004 ar Sinder 2017, arba nagrinėja klausimus, susijusius su genealoginės informacijos ieškojimu kapinėse – DeBartolo Carmack 2002, su kai kuriais dokumentacijos elementais – Guffnet 2013.

¹⁶ Sesijos buvo panašios į restauratorių suvažiavimus. Jos buvo organizuojamos Hali-noje: 1980.04.15–17, 1981.11.16–17, 1983.4.7–9, 1984.5.2–5 ir 1985.5.16–19. Jų medžiaga buvo apdorota Elżbietos Baniukiewicz iš Kultūros ir meno ministerijos, o vėliau

Verta pabrėžti, kad 1981 metais II suvažiavime kalbėta apie poreikį „kuo skubiau suvienodinti pavadinimus (...), ypač atkreipiant dėmesį į preciziškumą ir lakoniškumą“¹⁷ Toks pat moto tiko ir mūsų darbams.

Minėtosios publikacijos mums buvo svarbios. Ne mažiau svarbi buvo ir mūsų pačių patirtis, įgyta pildant antkapių apskaitos korteles buvusios Terno-
pylio vaivadijos kapinėse (iš dalies išleistos katalogų forma¹⁸), o ypač nuo 2013 metų kaupia inventorizuotų nekropolių interneto duomenų bazė¹⁹. Žinios ir patirtis, įgyti per daugelį dokumentavimo darbų metų, buvo praturtintos iš-
vadų iš kitų autorių publikuotų šalies ir užsienio kapinių katalogų²⁰. Be to, jos buvo patikrintos per mokslines keliones į Europos ir Pietų Amerikos kapines.

Šios gairės sudarytos iš dviejų dalių. Pirmojoje, teorinėje, pristatomos meno kūrinio aprašymo taisyklės bei antkapių ir antkapinių statinių rūšys, stiliaus kaitos ir datavimo problemų kontekste – sepulkraliniam menui būdingi puošybos motyvai ir medžiagos, iš kurių pagaminti paminklai. Be to, pristatomi istorinių kapinių elementai, kuriuos privalu įtraukti dokumentuojant kapines. Antroji gairių dalis – tai gerosios praktikos, kitaip sakant, patarimai, kaip atlikti darbą, ir kapinių inventorizavimo taisyklės. Tai tam tikras etalonas, kurį, suprantama, reikia modifikuoti priklausomai nuo situacijos, be viso kito, ir finansinės. Šioje dalyje skaitytojas ras, kas yra apskaitos kortelės ir kaip jas pildyti, susipažins su mūsų paruoštomis kapinių inventorizacijai reikalingomis kortelėmis.

Šias dvi vadovėlio dalis papildoma pavyzdinės objektų nuotraukos²¹ bei Mateuszo Gryžtos piešiniai, skirti sukurti objektyvų tokio tipo paminklo ar dekoratyvinio motyvo vaizdą. Taip pat pateikiami pavyzdiniai inventorizavimo aprašai, apimantys įvairius atvejus ir paruošti naudoti atliekant darbus. Rodyklė padės greitai susigaudyti apie antkapių, kurių klasifikacija pateikiama šiame vadove, tipus ir atmainas. Čia apžvelgta ir ornamentika bei tekstus papildančios ikonografinės temos. Bibliografijoje pateikiamas knygų ir straipsnių, galinčių padėti atliekant inventorizaciją, sąrašas.

Rūmų ir parkų apsaugos ir konservavimo tarybos, bei Hannos Spychajowos ir Tadeuszo Swato iš PAX draugijos. Žr. taip pat Śladecki 2000, p. 703–705, informacija apie autoriaus sukurtą inventorizavimo metodologiją. Deja, ji nėra mokslinė.

¹⁷ I–III suvažiavimas, p. 8 (II).

¹⁸ Czyż, Gutowski, Janowczyk 2004; Czyż, Gutowski, Skrodzka, Wyśata, Zdzieborska 2007; Czyż, Gutowski, 2009; Czyż, Gutowski 2016; Czyż, Gutowski 2017.

¹⁹ <http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl>; <http://cmentarzetarnopolskie.uksw.edu.pl>.

²⁰ Iki to laiko pasirodė keliolika tomų lenkiškų antkapių iš tokių šalių, kaip Baltarusia, Prancūzija, Sakartvelas, Japonija, Lietuva, Ukraina, Didžioji Britanija, katalogų.

²¹ Jei nenurodyta kitaip, nuotraukos yra iš autorių archyvo, sukaupto VKSWU Meno istorijos instituto projektuose.

* * *

Kaip jau minėjome, šis vadovas yra gerokai išplėsta ir papildyta 2008 m. išleistų gairių versija. Darbine naujosios knygos versija naudojosi studentai, daugelį metų ištikimai padedantys mums dirbti Ukrainoje ir Lietuvoje. Jų buvimas ir įsitraukimas mums nepaprastai svarbus, tai labai vertingas papildomo mokslinio bendravimo Universitete aspektas. Šis vertimas paremtas antruoju leidimu, papildytu ir pataisytu po inventorizavimo kelionių 2021–2023 metais, kurių metu jau naudojomės vadovu. Taip pat didžiąja dalimi atsižvelgta į lietuviškų kapinių specifiką, bibliografija papildyta lietuviškomis publikacijomis.

Savo patirtimi ir medžiagos išmanymu su mumis pasidalijo prof. Januszas Smaza iš Varšuvos dailės akademijos, jam esame skolingi ypatingą padėką ne tik už tai, bet ir už geranoriškumą. Taip pat dėkojame habil. dr. Michałui Wardzyńskiui iš Varšuvos universiteto. Dėkojame už pagalbą ir Andrzejui Jagielskiui iš Geologijos muziejaus (Valstybinis geologijos institutas). Apie kapinių augmenijos inventorizavimo problemas konsultavo ir prie tyrimo prisidėjo dr. Anna Długożima iš Varšuvos žemės ūkio universiteto. Dėkojame ir habil. dr. Dorotai Zawieskai bei dr. Alicjai Sadowskai iš Varšuvos politechnikos instituto Geodezijos bei kartografijos fakulteto už vertingus patarimus rengiant kapinių planus bei prof. Dariuszui Gotlibui už komentarą apie plano ir žemėlapių skirtumus. Norbertas Piwowarczyk su mumis pasidalino fotodokumentacijos rengimo patirtimi. Jo autorystei priklauso ir mokomosios nuotraukos (36, 59, 70–75 il.). Vadove pateikiamas pavyzdines dokumentavimo nuotraukas padarė Piotras Jamskis iš LMA Dailės instituto (69 il., kartu su komanda padarė ir kelias kitas čia įdėtas nuotraukas), dėkojame jam už ilgametį bendradarbiavimą. Doktorui Karoliui Guttmejeriui iš Instituto POLONIKA, pasiryžusiam perskaityti visą vadovą ir pasidalijusiam savo inventorizavimo patirtimi, dėkojame už mokslinius komentarus.

Tačiau labiausiai už rūpestį ir paramą, skiriamą mūsų inventorizavimo veiklai, dėkojame direktorei Dorotai Janiszewskai-Jakubiak ir instituto POLONIKA darbuotojams